

CĂRTURARUL SĂTMĂREAN MOISE SORA NOVAC ȘI REVOLUȚIA DIN 1848

Pornind de la concepția unei istoriografii care valorifică rosturile unei istorii locale vis-à-vis de ascendentul unor problematici de istorie națională și care revendică în același timp integrarea unui spațiu aparent mai îndepărtat, nu prin lipsa virtuților sale, ci din punct de vedere geografic, personalitatea revoluționarului — înțeles în extensiunea termenului — și cărturarului sătmărean Moise Sora Novac își merită pe deplin restituirea din slovele trecutului în literele timpului nostru.

Personalitatea lui a fost remarcată numai din anumite privințe ale interesului istoriografic, de Aron Pumnul, Nicolae Iorga, Nicolae Densușianu pentru a fi reluată într-o abordare mai mult sau mai puțin complexă de o istoriografie contemporană¹.

O posibilă configurare a lui Moise Sora Novac în cadrul ambianței social-politice și culturale transilvănene din prima jumătate a secolului al XIX-lea l-ar situa în cadrul generației post-iluministe, tributară din punct de vedere programatic ideilor de emancipare prin educație și cultură; este generația misionarismului cultural provincial, în care statutul social al cărturarului are valențele enciclopedistului prin preocupări și prin cuprinderea ideilor. Dar acest program este pus în slujba unor idealuri social-politice, de emancipare națională. Trebuie remarcat însă faptul că acest program transcede pe plan politic din epoca unei mișcări suplimente iluministe în epoca experienței politice a revoluției din 1848.

Moise Sora Novac a devenit o replică a modelului de cărtur om-politic provincial din prima jumătate a secolului al XIX-lea. S-a născut la 1806 „în cottu Hunedoarei”² făcându-și studiile la școala grănicerească

¹ Pumnul, A., *Lepturariu românesc*, IV, Viena 1865 p. 37—38, Densușianu, N., în *Analele Academiei Române*, seria 11, tom 11, Ședințele ordinare 1879—1880, p. 195, Iorga, N., *Mărunișuri istorice culese în Ungaria*, în „Luceafărul” nr. 1, 1904, p. 12, Mărki Sándor, *Bihari român irok*, Oradea 1881, p. 28, Codreanu L., *Moise Sora Noac (1806—1863)* în „Observatorul”, 1932, V, p. 75—85, Vartolomei, V., *Mărturiile culturale bihorene*, 1944, p. 102—104, Georgescu, I., în *Cultura creștină*, Blaj, 1919, nr. 13—20, sept.—dec., Faur, V., *Moise Sora Novac — Un cărturar transilvănean mai puțin cunoscut*, în „Crisia”, III, Oradea, 1973, p. 235—241, Bălaj, M., *Retrospectivă culturală sătmăreană*, în „Geneze”, Satu Mare, 1974, Marica G. Em., în *Foaie pentru minte, inimă și literatură*, București, 1969, p. 30; *George Bariț și contemporanii săi*, I, București, 1973, p. 136; Bodca, C., *Lupta românilor pentru unitate națională, 1834—1849*, București, 1967, p. 310.

² Vartolomei, V., *op. cit.*, p. 102, cf. și *George Bariț și contemporanii săi*, p. 136, nota 3, unde anul de naștere este menționat a fi 1805. Deși născut în ținutul Hunedoarei, își îndeplinește apostolatul cultural-politic în „Dieceza Oradiei ca mai mulți ardeleni...” cf. B.A.R.S.R. Mss. rom. 1000, fila 18.

de la Orlat, Hațeg, apoi la Blaj, Alba-Iulia³, Cluj, Oradea. Se pare că a fost un elev și student eminent, deoarece termină seminarul romano-catolic din Cluj, prin 1825 cu o bursă bobiană⁴. Funcționează ca preot în Aușeu, Oradea, Fiziș, iar din anul 1836 vine în județul Satu Mare, fiind preot, notar și dascăl în Bicău, Ardușat, Homorodul de Mijloc, Hurezul Mare, Bozînta⁵.

Se remarcă de la începutul activității prin preocupările sale culturale, debutînd încă de pe vremea studenției în 1827, fie prin elegii dedicate diverselor personalități ale vremii, în formula panegiricelor greco-latine⁶, fie prin poezii închinatăe locurilor natale în care sentimentele patriotice sînt transpuse de asemenea cu ajutorul liricii și prozodeiei antice. Astfel este poezia „Tera Hațegului“, care după cum arată o însemnare de pe manuscris, era „Poezia compusă de Noacul Moise Sora, la 1831, după ce vizitase Patria sa Hațegul“⁷.

S-a manifestat ca traducător⁸, creator, fiind în același timp un adept fervent al promovării ortografiei latine⁹.

Din corespondența sa cu George Barițiu se pot detecta o serie de scrieri istorice-politice, trimise spre publicare „Gazetei de Transilvania“ sau „Foi pentru minte, inimă și literatură“. Aceste scrieri sînt puncte

³ B.A.R.S.R. Mss. rom. 1000, fila 6, Scrisoarea din 2 martie 1846 trimisă lui G. Barițiu, menționează faptul că a trimis un exemplar din „Cartea de rugăciuni“ cu litere avitice lui Andrei Mureșanu și profesorului său de sinteză de la Alba Iulia, abatele Kováts Ștefan.

⁴ Albu, N., *Istoria școlilor românești din Transilvania între 1800—1867*, București, 1971, p. 129—130, cf. Pumnul, A., *op. cit.*, p. 37—38.

⁵ La Bozînta Mare, ajunge în data de 20 aprilie 1856, iar la data de 13 decembrie 1862, moare în vîrstă de 56 de ani „în urma morbului hydrophia“; cf. *Matricula botezașilor 1831—1858 și Matricula morșilor pe 1858—1886* p. 3 în Arhiva parohiei ort. rom. Bozînta Mare, jud. Maramureș. La Bozînta Mare se pare că a fost surghiunit datorită nonconformismului său manifestat față de autoritățile ierarhice, cf. *Ordinea circulară 1855—1875* p. 94 unde face următoarea mențiune: „NB. fost-am Soranu Noacul trimis în surghium la Bozînta, de episcopul Vasile Erdelyi cu curtenii săi, pentru că i-am prezentat (sic) „Cărticica de rugăciuni“ la instalațiuni etc.“.

⁶ Cf. *Bibliografia Hungariae 1712—1860 seu Catalogus librorum in Hungaria et de rebus patriam nostram attingentibus extra Hungariam editorum*, red. Géza Petrik, II, Budapeștina 1890 p. 884: *Noak Moys — Isitirion... Dno Francisco Lajcsák, episcopo M. Varadinensi... Magno—Varadini, 1827.*

— *Elegic Rev. Dno Ioanici Delinger, abbatii B.M.V. de Tornova... Magno—Varadini, 1829.*

— *Heroicon acrostichio-economium Cels. ac. Rev. Dno. principi Alexandro ab Hohenlohe de Waldenburg... Magno Varadini, 1830.*

⁷ Avram, M., *Catalogul manuscriselor literare*, Biblioteca Astra, Sibiu, 1971, p. 33.

⁸ Pe lângă traducerile sale din literatura clasică latină, un aspect mai puțin cunoscut este traducerea din anul 1846 intitulată „Călătoria lui Mungo Park înlorțul Africii“ după o versiune în limba germană apărută la Berlin și Hamburg în 1800.

⁹ Cf. Vartolomei, V., *op. cit.*, p. 103—104 și Faur, V., *op. cit.*, p. 236—240, care sînt studii mai cuprinzătoare ce configurează activitatea culturală a lui Moise Sora Novac.

de vedere, opinii ale lui Moise Sora Novac, privind diversele probleme social-politice ale epocii în care a trăit.

Apelînd la argumentele istorice în fața problemelor contemporane lui, aceste scrieri primesc valențele unor dezbateri politice. În acest sens remarcăm lucrarea „România Ungariei în 1814 și acum”¹⁰, lucrarea care a fost realizată imediat după anul 1848. Este un studiu asupra realităților istoriei primelor decenii ale secolului al XIX-lea, în care dezbate probleme legate de învățămîntul românesc transilvănean, de viața cultural-religioasă a românilor din „Partium”. Argumentele de ordin istoric și reluările din istoria mileniului I, privind romanitatea istoriei noastre, tonul neconcesiv, tranșanța expresiei, conferă acestui studiu atributele unui document interesant al „cărții de aur” a românilor transilvăneni.

Nu lipsit de o profundă semnificație este faptul că Moise Sora Novac statuează în limba scrisă, după secolele întregi, toponimicul românesc al orașului și județului în care a trăit, anume Satu Mare în loc de Szatmar, într-o însemnare a sa din 1851. Pentru noi, acest fapt aparent minor, are rosturile unei adevărate resurecții pe linia identității naționale a culturii românești sătmărene¹¹.

Acest cărturar este remarcat de istoriografia noastră și datorită activității sale revoluționare, din 1848. Sub „acuzația de izgató csendháborítók” (agitatoriu și tulburătoriu de pace)¹² este arestat și deținut în închisoarea comitatului Carei.

Revoluția din 1848, în părțile sătmărene a determinat mișcări locale cu caracter național și social în mai multe localități rurale: Medieșul Aurit, Românești¹³, Valea Vinului, Roșiori, Pomi, Lipău, Dorolț, Sătmărecl, Păulești, Oar, Craidorolț, Ciumești, Sanislău, Resighea, Carei, Moftinul Mic, Cig, Sărăuad, Apa, Supur, Hurez, Bogdand, Racova.

Moise Sora Novac „unul dintre cei mai naționali români ce avem în Ungaria”, după cum este denumit la începutul corespondenței: în „Gazeta Transilvaniei” trimite lui George Barițiu o scrisoare din închisoarea de la Carei. După cum este menționat la începutul scrisorii într-o notă a redacției — „această epistolă din punctul de vedere al libertății personale în Ungaria este interesantă”¹⁴. La începutul scrisorii el face considerații asupra condițiilor vitrege în care trimite această corespondență. „În Ungaria se dezvelesc nuori grei contra libertății. Cetesce cu luare aminte și vezi cîte serie un patriot și prenumerant din închisoarea Comitatului . . . Abia puzui pe ascuns forte cu multă daruire și osteneală a căpăta prin robi umbliători afară puținică negreală și papiriu.”¹⁵ După ce expune

¹⁰ B.A.R.S.R., Mss. rom. 1000, fila 31.

¹¹ Protocolul Parohiei Hurezul Mare, vol. I, p. 215.

¹² B.A.R.S.R., Mss. rom. 1000, fila 19, parțial scrisoarea este reproducă sub formă de corespondență din 21 mai (Carei, Ungaria) în Gazeta de Transilvania, corespondența semnată „Moisi Noak”.

¹³ Dobosi, Al., *Mișcările revoluționare din 1848 în părțile sătmărene*, în „Anuarul Institutului de Istorie Națională”, Cluj, 1928—1930, vol. V, p. 448—458.

¹⁴ B.A.R.S.R., Mss. rom. 1000, fila 18.

¹⁵ *Ibidem*.

Înprejurările în care a ajuns în detenție el dă informații prețioase despre mișcările țărănești din județul Careiului. S-ar părea că el nu este străin de o anumită activitate organizatorică în rîndul românilor din zona Hurezului, în timpul revoluției¹⁶. Informațiile sînt edificatoare asupra caracterului social al mișcărilor țărănești, precum și a modului în care au fost reprimare: „Aice sînt închiși din Sanislău 36 de oameni și toți cu fere (fiare nn.) grele; la lucru aplicați pentru recuprinderea unei table de pămînt care o luase Gr. Károly Georg de 6 ani și făcuse frăgărișe dintrînse, pe care sanisloanii toată au derimat-o; din Csomaház (Ciumești nn.) 12, din Beventze (Vezendiu nn.) 11, Reszege (Resighea nn.) 14, tot pentru reapucări mai tot români neascultați însă înferaiți greu și siliți la lucru. Cum eu pricepui din gurile multora, ei zicu: „Dieta nu a avut putere ami răpi proprietatea mea și această răpire nu poate sta pe locu. Jobagii mei trebuie să rămînă sau se se mute semi lase pămîntul meu. Aveți grijă roguva ca nucumva pe românii vreau mai virtos ași pune cotul; aveți grijă ca nucumva pentru libertăți se cadeți în ispită.”¹⁷

Știrile oferite în această scrisoare sînt completate de altele în post-scriptum la o scrisoare din 16 mai 1848, trimisă lui G. Barițiu. Mișcările cu caracter social au cuprins și țărănimea maghiară, astfel încît domeniul conților Károlyi este puternic afectat de ridicarea țărănimii: „Ei aduseră din Gebe, cari s-ar fi sculat a derepăna turme de oi a unui domn, astăzi aduseră și robi din Janosi tot pentru răpiri, tot unguri și ceia și astea toate temnițiile sînt pline, la facerea drumului au scos afară 115 și tot nu încăpu în prinsori; nușciu ce va fi. Dempună sînt 327 robi. De cînd e comitatul Szathmár nau fost atetia, că cînd era mai mulți au fost 240.”¹⁸

În aceeași corespondență sînt explicate și alte învinuiri politice aduse cărturarului sătmărean: „... am onoare a vă înștiința că după ce eri s-au luvat la judecată sutele de învinuiri politice din pizmă date asuprămi, se cunoscere a fi fără fundament și eu azi sum liber, judecata de tot nu e incheiată că unele învinuiri sînt din com. Solnocului, de protopopul Szabó, cu unu reformatu Verebélyi țiesute însă după ceste și acele se vor resfira. Invinuirile intracela tipu era încredade (crezute nn.) ca se mi se ascundă sorele (soarele nn.) socotiți ce mai forfone (plăsmuiri nn.) spune: Noák a trimis cărți la terra Românească și Moldova subt masca cărților de rugăciune, ca se scoale pe românii asupra noastră, aceste era vorbele în gura domnilor Károieni (carieni nn.) ...”¹⁹ După cum se știe Moise Sora Novac era un adept fervent al curentului latinist, al promovării „literelor avitice”, fapt pentru care a trimis cărți cu litere latine mitropolitului Meletie al Moldovei, la București chirurgului Anton Mady Nagel de la spitalul brîncovenesc, școlilor românești din Hațeg etc.²⁰

¹⁶ Protocolul parohial Hurezul Mare, vol. I, p. 203.

¹⁷ B.A.R.S.R. Mss. rom. 1000, fila 18—19.

¹⁸ Idem, fila 20.

¹⁹ *Ibidem*.

²⁰ Cf. B.A.R.S.R. Mss. rom. 1000, fila 24 și George Bariț și contemporanii săi ... p. 134, Faur, V., *op. cit.*, p. 238, Bodea, C., *op. cit.*, p. 65.

Această activitate de misionar cultural este un strălucit exemplu de muncă și dăruire a unui modest cărturar provincial la edificarea unei conștiințe culturale naționale și care în limitele unei colportaj de cărți a adus servicii vrednice nației sale.

Nemulțumirile maselor populare din zona Careiului și din sud-estul județului Satu Mare se manifestă și prin rezistența față de conștiințele la gărzile naționale ale nobilimii maghiare. O astfel de rezistență apare în satele: Hurez, Bogdand, Ser, cărora li se cere să fie supuse poruncii „și pînă în 48 de ceasuri să se arate sau la szolgabirrou sau la vicespan căci sunt gata a primi conștiința la Garda Națională și a depune jurămintul, că altmintrele vor da de mare supărare și vor trimite pe ei cătane și ei vor bate și batjocori.”²¹

Acțiunile de reprimare ale nobilimii maghiare față de lumea nemulțumită a satelor în perioada 1848—1849, își găsesc ecouri și în relatările ulterioare ale lui Moise Sora Novac. Astfel într-o scrisoare din 20 septembrie 1850 el relatează despre asemenea acțiuni din zona Chioarului și Subcodrului: „Eu de la începutul turburărilor foarte multu am pătimit (...) demi veți da voie din cînd în cînd voi împărtăși citeoarece; acuma fiind foarte ocupat numa atita scriu din văzut și auzit că la deprădarea și omorîrea kiorenilor (fiind) Katona și Teleki mai multu au condus Eötvös Michail și totuși e liber, iar la omorîrea racovenilor Boros Bálint, la depredarea subcodrenilor de la Baitza și Bersaoa (Bîrsău nn.) etc. unu Kaizer care și acum e official în comitatul vecinu Kraszna și unu Verebelyi care și mie îmi gătise calea către furci...”²²

Într-o altă corespondență din 7 mai 1853 relatează despre arestarea lui Décey fostul comis peste Sylvania și Chioar în timpul revoluției, prins la Cehal (Tășnad), Jibou, Năsăudu, Rocna (Rona nn.), Kövesdu (Chiesd n.n.), Corund și Supur, Zălau și alte sate sînt gata de a depune mărturie despre crimele sale.²³

Deosebit de interesante sînt informațiile privind situația economică a țărănimii române în perioada post-revoluționară, situație rezultată fie din schimbările intervenite ca urmare a eradicării sistemului monetar kossuthian, fie prin creșterea prestațiilor după desființarea iobăgiei. Astfel în scrisoarea din 20 februarie 1850, Moise Sora Novac arată faptul că „mult amar au casuat (cauzat nn.) și culegerea bancnotelor kossuthiene dela beata româtime, care de frică trebuise a le lua pre griu, făină și vin”.²⁴

Într-o corespondență intitulată „Din țienutul Satumarelui” din 15 ianuarie 1853, se arată că moșierii prin desființarea iobăgiei îi obligă pe țărani la planul „proporțiunei pămîntului” efectuat în iarna anului 1849, iar orice rezistență este pedepsită cu „închisori și spînzurători”.²⁵ În par-

²¹ Protocolul protopopiatului Crasna, mai—iulie 1848, circulara nr. 176.

²² B.A.R.S.R. Mss. rom. 1000, fila 22.

²³ *Gazeta de Tarnsilvania*, nr. 39, din 16 mai 1853.

²⁴ B.A.R.S.R. Mss. rom. 1000, fila 22.

²⁵ *Gazeta de Transilvania*, nr. 4, din 15 ianuarie 1853.

tea a doua a aceleași corespondențe publicată în numărul următor al „Gazetei de Transilvania” se arată faptul că poporul nu mai muncește două zile pe săptămână ci „neîncetat pe seama Domnului... în jumătate și a treia (parte nn.).”²⁶.

Un alt aspect care l-ar situa indirect pe Moise Sora Novac în contextul revoluției de la 1848, este faptul că locotenentul Mihai Novac — probabil fratele său — din regimentul grăniceresc Orlat, este și el un participant activ în mișcarea revoluționară de la 1848. În scrisoarea de la 20 februarie 1850, Moise Sora Novac se arată interesat de soarta acestuia „tare ași dori să știu despre Novak Mihail Lieutnantul de la Orlat ce s-au făcut? despre patria chara (dragă nn.) Hațeg încă nimic auzim.”²⁷ Mihai Novak în perioada mai-iunie 1848, se află în Țara Românească printre voluntarii din satele de grăniceri din Transilvania, alături de Iovin Bradu, David Ursu, Anton Vesteman, Ioan Moldovan etc.²⁸ Mihai Novac se află probabil și printre organizatorii adunării grănicerilor de la Orlat din august 1848.²⁹ Tot în luna august 1848 îl găsim în jurul lui A. T. Laurianu: „Novac și fiul lui Rauber s-au dus la Sibiu să se întâlnească cu Laurianu care se duce apoi la Orlat unde îl aștepta poporul”.³⁰

Personalitatea lui Moise Sora Novac văzută în contextul revoluției de la 1848 ne dezvăluie astfel aspectele locale ale mișcării revoluționare, unitatea de idealuri și de luptă a românilor de pe întreg teritoriu al țării.

DORU RADOSAV

²⁶ Idem, nr. 5, din 19 ianuarie 1853.

²⁷ Bodea, C., *op. cit.*, p. 155.

²⁸ B.A.R.S.R. Mss. rom. 1000, fila 22.

²⁹ *Anu 1848 în Principatele române. Acte și documente*, tom. IV, București, 1903, p. 239.

³⁰ Idem, tom III, București, 1902, p. 662.